

החידוש היומי

חידוש יומי בדף היומי

שכחת התורה באכילת זיתים

יום שלישי יט אדר ב
יבמות דף טו

להצטרפות לקבלת החידוש
a8843414@gmail.com

דעת היעב"ץ ש'הרגיל בזיתים' היינו דוקא חיים

הגמרא במסכת יבמות (טו:) מביא את עדותו של רבי אלעזר בר צדוק: כשהייתי לומד תורה אצל רבי יוחנן החורני, ראיתי שהיה אוכל פת חריבה במלח בשני בצורת. באתי והודעתי את אבא. אמר לי, הולך לו זיתים, והולכתי לו. ראה אותן שהן לחין [- והרי הוכשרו לקבל טומאה], אמר לי, אין אני אוכל זיתים. באתי והודעתי את אבא. אמר לי, לך ואמור לו, חבית נקובה היתה אלא שסתמוה שמרים [- וכיון שהיתה נקובה גילה דעתו שאינו רוצה שיוכשרו, ואף שלחין הם, אירע כן מחמת שסתמוה שמרים].

מעדות זו למד היעב"ץ דין חדש בענייני זהירות משכחת התורה. דהנה, הגמרא בהוריות (יג:) מונה חמשה דברים המשכחים את הלימוד: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול, והאוכל לב של בהמה, והרגיל בזיתים, והשותה מים של שיורי רחיצה, והרוחץ רגליו זו על גבי זו. ויש אומרים, אף המניח כליו תחת מראשותיו.

ובהגהות היעב"ץ כתב על דברי הגמרא 'והרגיל בזיתים', וזה לשונו: חיין, משא"כ כבושים. דהיינו ששכחת התורה אינה נגרמת מאכילת זיתים אלא כשאוכלם בעודם חיים, ולא כשאוכלם לאחר כבישה. ולא ציין היעב"ץ מקור לדבריו.

בספר עינים למשפט (ברכות לט.) כתב להוכיח כדברי היעב"ץ משני מקומות בש"ס. ראשית, מדברי הגמרא בברכות (לח:): אמר רבי חייא בר אבא, אני ראיתי את רבי יוחנן שאכל זית מליח ובירך עליו תחילה וסוף. ולכאורה צ"ב כיצד אכל זית והלא הרגיל בזיתים משכח לימודו, וע"כ כדברי היעב"ץ שזית כבוש אינו משכח, וזית מליח שאכל רבי יוחנן היינו זית כבוש שאינו זית חי.

כיצד ביאר רבי יוחנן החורני את אי קבלת הזיתים

ועוד כתב להוכיח כן מדברי הגמרא ביבמות הנזכרים, שכן נידון הגמרא עוסק בחששו של רבי יוחנן החורני שמא נטמאו הזיתים במגע עם הארץ אף שהיה מתלמידי בית שמאי, ולכאורה, מנין לנו שאכן זה היה טעמו של רבי יוחנן, שמא מה שאמר 'אין אני אוכל זיתים' הוא משום דברי הגמרא בהוריות שאכילת זיתים הרי היא מן הדברים המשכחים את הלימוד. אלא על כרחך צ"ל כדעת היעב"ץ שאכילת זיתים כבושים אינה משכחת, ושם היו הזיתים כבושים ולכן הסיק אביו של ר' אלעזר בר צדוק שטעמו של רבי יוחנן החורני הוא משום טומאה ולא מחמת שכחת הלימוד.

אמנם בהגהות מראה כהן (יבמות שם) הגיה: אמר לי, אין אני אוכל זיתים לחין. וציין שכן הגירסא בתוספתא (סוכה פ"ב ה"ד). ולפי זה אין מקום להוכיח כדעת היעב"ץ מסוגייתנו, שכן רבי יוחנן פירש את דבריו שאינו אוכלם בגלל שהם לחין, דהיינו מחמת שהוכשרו לקבלת טומאה. אלא שאף שכן הגיה המראה כהן בעקבות גירסת התוספתא, הרי שבפירוש מנחת ביכורים על התוספתא (שם) כתב לשנות הגירסא בתוספתא שלא הזכיר לחין רק אמר אין אני אוכל זיתים סתם במידת הענוה, שלא יבינו שאוכל חולין בטהרה. וכ"כ במנחת יצחק שם.

וכך מבואר גם במאירי (טו:) שלמד ממעשה זה, שכל שהביאו לו בשם אדם חשוב דבר שהוא חושדו באיסור, לא יאמר אני אוסור, אלא דרך צניעות ודרך ענוה אומר לו איני רגיל בהם או איני אוכל מהן וכן כל כיוצא בזה, עכ"ל. [ומחלוקת זו בגירסת הגמרא יש בה נפק"מ להלכה גם אם מותר לאדם לשנות דבריו מפני הענוה, שהרי אם אמר שאינו אוכל זיתים לחים הרי דיבר אמת, אך אם אמר שאינו אוכל זיתים סתם, שינה מן האמת]. הרי מבואר שאף הוא סבירא ליה שלא לזה היתה כוונת רבי יוחנן אלא שכוונתו היתה שאינו אוכל זיתים ולא הזכיר בדבריו חשש טומאה, ואם כן חזרה ראיית העינים למשפט מכך שלא תלו את דבריו בשכחת התלמוד שהיו הזיתים כבושים ובזית כבוש ליכא חשש כדברי היעב"ץ.

כיצד שלח רבי אלעזר בר צדק מאביו זיתים לרבי יוחנן החורני

ואמנם גם אם נגרוס בדברי הגמרא שהזכיר רבי יוחנן שטעמו אינו מחמת שכחת התורה אלא מחמת היות הזיתים לחים, עדיין יש להוכיח כדברי היעב"ץ מסוגייתנו, שכן יש להקשות מדוע באמת שלחו לרבי יוחנן החורני זיתים שאין ראוי לאוכלם כיון שמשכחים את התורה. ואף רבי יוחנן מה הוצרך ליתן טעם שאינו אוכל זיתים לחין, בלא הכי לא היה לו לאוכלם כיון שאכילת זיתים מביאה לשכחת התורה. ומוכח כדעת היעב"ץ שזיתים כבושים אין בהם חשש זה, וצריך לומר שהזיתים שהביאו לרבי יוחנן החורני היו זיתים כבושים.

והנה הקושיא בסגנון זה מביא בספר אשיחה (ח"ב, יבמות שם) כי נשאלה לפני מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, כיצד אמר לו אביו 'הולך לו זיתים', והרי אמרו חז"ל שזיתים הם מאכל המשכח תלמודו, ומדוע לא נזהרו לא לאכול זיתים משום כך. ויישב לו מרן הגר"ח: אפשר עם שמן. וכוונת הגר"ח למנהג הנפוץ בישראל לאכול הזיתים עם שמן זית, שהרי בגמרא בהוריות שם מבוארים גם חמשה דברים המשיבים את הלימוד: פת פחמין וכל שכן פחמין עצמן, והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח, והרגיל בשמן זית, והרגיל בין ובשמים, והשותה מים של שיורי עיסה. ויש אומרים, אף הטובל אצבעו במלח ואוכל. ומוסיפה הגמרא שם: הרגיל בשמן זית, מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן, כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה, כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה. ועפ"ז נהגו לאכול זית עם שמן זית, שאף שהזית משכח את הלימוד, השמן זית משיבו. ובכך דחה הגר"ח את הקושיא כיצד הביאו לפני רבי יוחנן החורני זיתים.

"וּכְתַב מִרְן

הַגֵּרָח"ק

זַצ"ל שֵׁאִינוּ

נִרְאָה,

שֵׁאִין כָּל

הָאָדָם שׁוֹיִן,

וְהַדְּבָרִים

מִזִּיקִים

וּמוֹעִילִים לִפִּי

עֵרֶךְ זַכְרוֹנוֹ.

וְאִם כֵּן אִפְשָׁר

שֶׁהִזִּיתִים

יִזְקוּ

הַרְבֵּה יוֹתֵר

מִשֶּׁהֵשְׁמַן

יִוְעִיל"

הַחִידוּשׁ הַיּוֹמִי מוֹקְדֵשׁ

לִזְכֹּר וְטוֹבֵת נִשְׁמָתוֹ
הַגְּדוֹלָה שֶׁל

מִרְן
רִשְׁכֵּבָה"ג
זִי"ע

וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְנוּ אֶת
הַשְּׂרִיפָה אֲשֶׁר שָׂרַף ה'

ולפי זה סרה גם ראיית העינים למשפט לדברי היעב"ץ, שכן שורש ראית העינים למשפט היא שמצא בש"ס מקום שאכלו זיתים, בגמרא בברכות וביבמות, ומכאן הוכיח לדברי היעב"ץ שיש זיתים שאפשר לאוכלם, דהיינו בהיותם כבושים. אמנם לדברי הגר"ח"ק יש לומר שאכלו הזיתים עם שמן זית, אך זיתים כשלעצמן משכחים את הלימוד אף אם כבושים הם.

דחיית הדברי ישראל שרבי יוחנן החורני לא היה לו שמן זית

ובשו"ת דברי ישראל (לרבי ישראל וועלץ, ח"ג סימן כח) העיר אף הוא כיצד שלח לו דבר המשכח את הלימוד, ואף הציע ליישב כן ששלח לו כדי שיאכל את הזיתים עם שמן זית. אלא שדחה ביאור זה, שכן בגמרא מבואר שרבי אלעזר בר צדוק ראה את רבי יוחנן החורני שהוא אוכל פת חריבה במלח, ואם איתא שהיה לו שמן זית, הרי בודאי היה אוכל את הפת בשמן זית - וכיון שלא היה לו שמן זית, ואף הוא לא שלח לו אלא זיתים, שוב חזרה השאלה למקומה, כיצד שלח לו דבר שאי אפשר לאוכלו כיון שמשכח את הלימוד. ולפי זה חזרה הראיה לדברי היעב"ץ למקומה. [ואולי לדעת הגר"ח"ק יש לומר שיכול להוציא שמן זית מהזית גופיה ולאוכלו עמו, וצריך לדעת איזה שמן חשוב כדי שיועיל לענין זה].

ובאמת אף שהעינים למשפט ראה הגהת היעב"ץ ללא מקור לדבריו, הרי שהיעב"ץ עצמו הרחיב הדברים במור וקציעה (סוס"י קע) שם כתב מה שאין נוהגין ליזהר מזיתים אף הנזהרים מדברים המביאין לידי שכחה, נ"ל עיקר טעמן הוא, משום דמשמע להו שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחין חיין וקובע סעודתו עליהן, משא"כ באלו הכבושין שאין אוכלין אותן אלא לקינוח. והביא ראיה לדברי שאין חשש בזיתים כבושים, מרבי יוחנן החורני ביבמות ומרבי יוחנן שאכל זית מליח בברכות. הרי שהיעב"ץ עצמו מביא את דברי הגמרא בשני מקומות אלו כראיה לדבריו. ובהוספות מכתב יד היעב"ץ לסדורו (כסא שן מדרגה ב' בסופה, הו"ד בהערת במור וקציעה שם) כתב: ובכמה דוכתי בגמרא מוכח דזיתים כבושים מעלו, והם אכילת תלמידי חכמים, כדאיתא פ"ק דיבמות ברבי אלעזר בר צדוק ששלחם לרבי יוחנן החורני.

דעת מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שכל הקפידא הוא כש'רגיל' בזיתים

ובשיח השדה (קונטרס ספר זכרון, ח"ב אות יא) כתב מרן הגר"ח"ק זצ"ל כדבר ברור שכל עיקר הקפידא אינו אלא באופן שרגיל בזיתים, כלשון הגמרא בהוריות, משא"כ באוכל לפרקים אין כל חשש בכך. והוכיח כן מדברי הגמרא בברכות וביבמות שציין העינים למשפט, ועוד הביא כן מכמה מקומות בירושלמי ושכן מבואר בהרבה מקומות שהיו אוכלים זיתים, וע"כ צריך לומר שאין לחוש אלא ברגיל. ואמנם הגר"ח"ק העיר שם שמלשון הגמרא ביבמות משמע שהביא לו כן לאוכלם בקביעות, ואם כן הדרא קושיא לדוכתא כיצד עשה כן, ויישב שכיון שהיה זה שני בצורת לא הקפיד.

ועוד יישב על פי מה שכתב המגן אברהם (סימן קע סקי"ז) בשם כתבי האריז"ל בענין דברים המשכחים את האדם כגון זית וכיו"ב, שאין זה אלא בעמי הארץ אבל האוכל בכוונה כנודע, מוסיפין לו זכירה, כי הוא מתקן אותה, עכ"ל. ואם כן יש לומר שלא חשש להביא הזיתים לרבי יוחנן החורני, כיון שיכול לאוכלם בכוונה הנכונה ולתקנם.

ומכח זה תמה הגר"ח"ק על דברי היעב"ץ שהוכיח מדברי הגמרא שזיתים כבושים מותר לאוכלם, שהרי יש לומר שאין קפידא אלא ברגיל, ורבי יוחנן לא אכלם ברגילות, וגם דברי הגמרא ביבמות יש ליישב כנ"ל. ועוד הוכיח דלא כדבריו, ממה שכתב רבינו בחיי (פרשת ויצא) שטבע הפרי משכח התלמוד ומטמטם הלב, וכיון שהוא בטבע הפרי אין לחלק בין זית בעלמא למלוח או כבוש. ועוד הוכיח שם מכמה מקומות שדרך אכילתם הרגילה היתה בכבישה, ואם אכן כוונת הגמרא בהוריות רק לאוכל בלא כבישה היה לא לציין זאת, כיון שאין זו דרך האכילה הרגילה.

ולכאורה יש להעיר שכן המור וקציעה בתוך דבריו נוחת גם לסברת הגר"ח"ק שכן בנתינת הטעם לכך שאין חשש באכילת זיתים כבושים לא כתב שזית כבוש אין טבעו לשכח, אלא כתב שהגמרא עוסקת באוכלן לחין חיין וקובע סעודתו עליהן, משא"כ באלו הכבושין שאין אוכלין אותן אלא לקינוח. משמע מדבריו שטעם ההיתר באכילת זיתים כבושים, אף הוא מחמת שכל האיסור הוא בקביעת סעודה עליהן, ולא באכילה לקינוח בעלמא. וא"כ שורש סברתו דומה להיתרו של הגר"ח"ק כשאינו רגיל בהם. [ובשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סימן ט) כתב שהקפידא באכילת דברים המשכחים היא רק באופן שאוכל הרבה וממלא כריסו מהם, אך כשאוכל מעט לית לן בה].

אכילת זיתים עם שמן זית להשבת שכחת התלמוד של הזיתים

ובספר שמירת הנפש (הוספות בסוף הספר לאות ש"מ) הביא מה שכתב אליו חכם אחד מירושלים, שמנהגם של ישראל היום שאין נזהרים בזה, ויש יסוד למנהגם לפי מה שמבואר בגמרא בהוריות שהרגלי בשמן זית משיב את תלמודו, וכשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה, כך שמן זית מחזיר תלמוד של שבעים שנה - ואם כן אכילת שמן זית עם הזיתים או אפילו לבד - מתקן קלקול הזיתים, ע"כ. ודברים אלו הם היסוד ליישובו של הגר"ח"ק המובא בספר אשיבה.

ואמנם בשיח השדה שם הביא מנהג זה לאכול זיתים ביחד עם שמן זית [ולא ציין שמתיר אף באכילת שמן זית אחר אכילת הזיתים], וכתב על דבריו: ואינו נראה לענ"ד, דפשיטא דאין כל האדם שוין, ומי שמוחו וזכרונו וכשרונו חזקים, בודאי הדברים הטובים לזכרון יועילוהו הרבה, והדברים המזיקין לא יזיקוהו כל כך. ולהיפך, מי שכחו וזכרונו חלשים, הדברים המזיקים יזיקוהו הרבה והמועילים לא יועילוהו רק קצת לפי ערך זכרונו. ואם כן אפשר שהזיתים יזיקו הרבה יותר ממה שהשמן יועיל.